

А. Толстоухов

УКРАЇНСЬКА ДЕМОКРАТІЯ НА ТЕРЕЗАХ ІСТОРІЇ

Проблема демократії була завжди актуальною. Але глобального характеру вона набула на зламі ХХ-ХХІ століть, коли ідеї змагання зразків демократії перейшли в практичну площину – насаджування деяких зразків демократії силою.

Терези історії? української демократії - то терези минулого й майбутнього. Вважаю, що демократія є шлях власного розвитку кожного суспільства і кожної культури, шлях до майбутнього на фундаменті історичного досвіду народу. Проте, демократія часто розуміється сьогодні як певний стандарт, єдиний для всіх. Але ж очевидно, що не все з цього стандарту відповідає ситуації ХХІ

століття, не все має сенс у нашій культурі: демократичний розвиток має проходити за вимогами сьогодення у вимірі властивих кожному народові ціннісних пріоритетів.

Як зауважував сто років тому Микола Бердяєв: “В процесі розвитку має бути насіння, має бути те, що підлягає розвитку. ...Справжній, глибокий радикалізм має сполучатися зі справжнім, глибоким консерватизмом. Не може існувати народ, якому немає чого зберігати...” Україні є що зберігати і що розвивати. Історія української демократії налічує не два роки, і навіть не шістнадцять - іноді ми можемо почути й такі твердження від наших політиків, незнайомих з соціально-філософською думкою, або ж від наших новоявлених заокеанських менторів. Ми не повинні забувати, що наш народ має власні демократичні традиції. На зорі нашої історії, коли в інших країнах Європи влада феодалів над простим людом була беззаперечною, кияни, як і інші русичі, могли обирати собі князів, влада яких була обмеженою народним вічем – цим яскравим прикладом прямої, безпосередньої демократії. Пізніше, культура Запорізької Січі, що стала духовним джерелом самосвідомості українського народу, своєю традицією військової демократії сприяла формуванню вдачі нашого народу, його світогляду, його історичної пам’яті.

Але, пам’ятаючи про демократичні традиції, споконвіку властиві українському народові, не можна впадати у протилежну крайність, у безпідставне самовихваляння, у “духовне хуторянство”. Демократичний розвиток є безперервним процесом, в якому розвиваємося ми самі як суб’єкти демократії. Особливо важливою така процесуальність стає саме сьогодні, за умов глобалізації, за умов різкого загострення загрози всепланетної катастрофи, як соціальної, так і екологічної. Процес удосконалення української демократії охоплює не тільки історичну частину, але й сьогодення. й майбутнє.

В цьому відношенні важливо окреслити деякі риси, що повинні бути властивими українській демократії в історії XXI століття, риси, що мають грати роль імперативів, регулятивів нашого наукового пошуку. По-перше, такою рисою залишається суверенність нашої демократії. Суверенність означає не просто незалежність, але й самостійність. Нам вже неодноразово доводилося писати й говорити, що демократія можлива лише на ґрунті народної самосвідомості, інакше демократичний лад являє собою чимось зовнішнім, отруйним, що руйнує державу та суспільство. На світовий рівень

дискурсу щодо демократії та практичного втілення останнього ми можемо й маємо вийти не з протягнутою рукою, записуючись до молодшого класу учнів демократії, посипаючи голову попелом за свій нещодавній “тоталітаризм” у лапках. Ні, ми можемо бути цікаві світу лише своєю самістю, своєю сучасною оригінальною думкою - і тільки тоді ми зможемо претендувати й на достойне місце серед сім’ї рівних і вільних народів нашої планети. При цьому варто показувати, що українська модель демократії є оригінальною, цивілізаційно виваженою.

Так, нам є чому вчитися у інших народів. Але не можна вважати за нормальну таку ситуацію, коли в політиці та культурі в цілому центром тяжіння - атрактором, говорячи більш точною мовою синергетики, - виступають зовнішні щодо України сили - чи то Схід (читай: Росія), чи то Захід (читай: США). Українська демократія на терезах між Сходом та Заходом має відчувати власну вагу, власну значимість, вірити у власні сили, вбачати мету свого розвитку не поза межами України, а всередині нашої землі, мати атрактор свого руху в собі.

А для цього потрібно відчувати єдність українського суспільства в його розвитку до майбутнього. Тому друга риса, на якій я хотів би наголосити, - це консолідованість. Демократія як механізм об’єднання. Це може здивувати. Адже ми звикли протиставляти демократію та тоталітаризм, як особистісну свободу, множинність, плюралізм - зрівнялівці, догматизму, перевазі колективу над особистістю. Але множинність і плюралізм теж бувають різні. І ми власними очима можемо побачити, як згадувана орієнтація на зовнішні (а не на суверенні) чинники розколює наше суспільство. Множинність, що позбавлена як історичної пам’яті (“ми - одного діда онуки”, як-от казали в давнину наші предки), позбавлена визнання спільних цілей та інтересів, призводить до хай демократичного, але тоталітаризму, тоталітаризму нового типу – тоталітаризму егоїстичних індивідуальностей, в співавторстві яких немає ніякої єдності, і тому вони безсилі, і тому позбавлені майбутнього.

Дозволимо собі процитувати думку відомого французького політичного філософа ХХ ст. Реймона Арона: “Задача демократичних режимів полягає не в тому, щоб створювати держави чи укріпляти єдність нації. Головне для цих режимів – щоб держави й нації протистояли постійному суперництву груп, осіб, партій, ідей. Націю ніколи не вдавалося створити, сказавши людям: ідіть і ворогуйте! Часом здається, що Захід рекомендує країнам, що звільнилися,

формувати владу на основі розбратів”.

Не думаємо, що інтересам нашої країни відповідає наслідування подібного роду рекомендаціям. Адже демократія – це виважені терези інтересів різних верств, класів, етносів нашого суспільства. Віддавати перевагу інтересам Західної України перед Східною, чи навпаки, - це не може бути демократичним. На наш погляд, демократія – це завжди баланс, це консенсус і співробітництво, це політика розв’язання або регулювання “цивілізованого конфлікту”. Тому українська демократія XXI ст. має відзначатися гармонійністю: то є не одностайність, а взаємне доповнення та збагачення різних голосів, що можливе на основі як спільного минулого, так і спільної мети, спільних інтересів щодо майбутнього. Саме так має бути визначена демократія: як збалансований розвиток між Сциллою минулого тоталітаризму та Харибдою тоталітаризму нового й глобального. Сила множинності полягає ані в розрізненості ізольованості, ані в духовному насиллі ліберальної зрівнялівки. Демократія – це множинність на основі відчущання себе рівними громадянами єдиної планети, на основі загального майбутнього.

Тому третя риса демократії – це її організованість. Організованість, як центризм чи керованість демократії, витікає саме з того, що консолідація демократичного суспільства, яка відбувається на основі суверенності, дозволяє нам реалізувати спільні цінності, ставити собі спільні цілі, - а тому потребує й координації спільних зусиль щодо досягнення цих цілей та реалізації цих цінностей.

Підкреслюємо, що мова йде саме про координацію, а не про володарювання, про керування, а не про управління. В XXI ст. організація неможлива поза самоорганізацією. Демократія як участь кожної людини в політичному житті суспільства ні в якому разі не зводиться до участі лише у виборах чи, скажімо, вуличних мітингах. Народ як “електорат”, як сукупність “виборців” не може бути чистим суб’єктом влади, нехай влади найпримарнішої. Самоорганізація – це політична творчість еліт народу, його організацій (партій, профспілок тощо), лідерів, а не політичне споживацтво, нехай споживацтво найдемократичніших гасел, атрибутів та кандидатів у президенти.

Лише участь кожної людини у політичному житті суспільства - шляхом визначення та реалізації цілей розвитку соціуму – може привести до виникнення в неї почуття відповідальності перед собою, перед іншими людьми за той шлях, що його проходить українська демократія у напрямі до майбутнього. Демократію за нашої доби не можна мислити інакше як вектор, спрямований до майбутнього:

демократія – це інтелектуальна диктатура майбутнього, це влада, що належить не тільки нам, але й нашим нащадкам.

Майбутнє входить в сьогоднішню демократію як ідеал досконалого суспільства, як національна ідея, яка прагне втілення в практику, як демократична, правова, соціальна держава, яка сьогодні є ще гаслом, а не реальністю. Тому інтелект нації повинен прогнозувати перспективу розвитку української моделі демократії, визначати сильні і слабкі сторони цієї моделі, історичні виклики, які чекають українську демократію на шляхах розвитку. Дуже важливо вже сьогодні шукати варіанти відповіді на ці виклики.

Щоб бачити виклики і відповіді процесу розвитку демократії варто більш глибоко і всебічно оцінювати паростки демократії, які „пробилися” на українському ґрунті. Система виборів, Конституція України, закони, розподіл функцій влади, дії політичних партій та їх лідерів, функціонування інститутів влади тощо – усе повинно бути предметом аналізу політичної науки та її представників.

Однією з ключових проблем демократії є відповідальність політиків і народу за свої дії і бездіяльність. В Україні не політики, не народ цю проблему не розглядають як неодмінні умови розвитку демократії. Політики роздають порожні обіцянки наліво і направо, не збираючись їх виконувати. Народ відчуває себе завжди жертвою політиків, боцімто не він обирає цих політиків на виборах. Між тим давно відомо, що помилки, обдурювання, злочинна бездіяльність, якими б високими цілями і вагомими причинами вони не пояснювалися, як свідчить і сьогоднішні часи, можуть привести до жахливих наслідків. Така ситуація історичної безвідповідальності політиків і народу не може бути в Україні безкінечною. Причому безвідповідально політики і народ відносяться не тільки до долі країни, своїх регіонів, але й до оточуючого світу, до природи. Один тільки побутовий приклад: той, хто буває в лісах і парках навколо Києва, інших великих міст бачить, що вони перетворені на смітники. До чого ж приведе подальший розвиток українського суспільства?

Тому на сьогодні розвиток суспільства не віддільний від відповідального відношення до природи, і демократія не можлива поза демократичним ставленням людини до світу, що оточує її й надає їй просто можливість жити, а вже потім замислюватись про якість цього життя. До цього моменту демократія як покращення якості соціального життя здійснювалась за рахунок інших людей і природного світу, за рахунок буквального обкрадання наступних поколінь, знищення спільного майбутнього. Нині ж ми маємо

зрозуміти, що на терезах історії - майбутнє завжди більш вагоме за минуле. Адже минуле у нас різне, а це тендітне майбутнє – одне на всіх.

Усвідомлення цієї обставини – найкращий засіб консолідації суспільства, побудови культури соціальної довіри, розбудови такого світогляду, в межах якого має сенс віддавати перевагу інтересам спільного стабільного майбутнього перед хвилиною особистою вигодою, вічним цінностям вітчизняної культури – перед насолодою масової споживацької цивілізації.

Розуміння сутності демократичного процесу може бути більш повним, коли аналіз вийде за межі суто внутрішніх факторів і умов розвитку демократії і включить в розгляд загальносуспільні фундаментальні фактори розвитку. Безумовно, ми повинні враховувати природні умови країни, її геополітичне становище, технологічну відсталість країни, породжену ідеологією, політикою і економікою такого монстра, як СРСР ю технологічно відсталій країні, але з ядерними ракетами. В той же час ми повинні враховувати й соціальні фактори – зміна економічного і політичного ладу, соціальна переструктуризація суспільства, перебудова політико-правової, наукової і освітньої систем, нові цінності культури тощо. І перший, і другий фундаментальні фактори впливають на становлення демократії. Притому довгостроково, неоднозначно.

Не таке просте питання й соціо-психологічна атмосфера в суспільстві і національний характер українського народу. З одного боку, умови існування українського народу в підневільному стані в різних імперіях викликали сприйняття влади як чужої для нього сили, прагнення “обійти” закон, при зовнішній законослухняності. З іншого боку, в українському суспільстві були сильні традиції демократизму у сім’ї, де батько і мати були фактично рівні, а інколи домінувала жінка. Це було обумовлено історично, козак воював, служив, а сім’єю керувала дружина. І коли була ліквідована козаччина, багато що в сім’ї залишилось традиційним (згадаємо український фольклор, коли чоловік побоюється дружини). Сильні демократичні традиції були і в місцевій громаді.

В ХХІ столітті традиції сім’ї, місцевої громади не такі сильні, як в минулому. Змінюється спосіб і стиль національного життя. Змінюється національний характер етнічних українців та інших етносів України. Змінюються взаємовідносини етносів. І це теж не може не впливати на процес становлення демократії в країні. Тому становлення і розвиток демократії в Україні треба розглядати

конкретно – історично, системно, в тісному зв'язку національного і загальноцивілізаційного.